

BRITTA OLRİK FREDERIKSEN

## Et par noter til de nordiske Jon Præst-tekster

I sin forbilledlige udgave *Jon Præst* fra 1978 har Allan Karker fremlagt tre østnordiske tekster af presbyterbrevet (med indledning, kommentar, oplysninger om tidligere udgaver m.m.). Bag titlen gemmer sig et brev som formentlig er skrevet ca. 1165 og formentlig på latin, selv om modtageren angives at være den byzantinske kejser Emanuel Komnenos (1143–1180) og afsenderen en konge over datidens tre Indier, omtrent svarende til Forindien, Bagindien og Etiopien (jf. Karker 1978, s. 5 f.). Afsenderen understreger at han ikke selv kalder sig konge, men i al ydmyghed præst: Presbiter Johannes, i nordisk tradition Jon Præst/Joan präst. Forklaringen er den mindre ydmyge at hans tjenerstab består af konger, hertuger og prælater, og at han i sin ophøjethed ikke tåler klassifikation efter samme skala (jf. Karker 1978, s. 21a, venstre spalte, § 98). I brevet beskriver præstekongen sit eventyrrige lige fra dets eksotiske og underfulde

---

Olrik Frederiksen, B., senior lecturer in Nordic philology, University of Copenhagen. "A few comments on the Nordic texts of Prester John's letter (*Jon Præst/Joan präst av Indialand*)". *ANF* 132 (2017), pp. 139–151.

**Abstract:** In his edition *Jon Præst* (1978) Allan Karker published the three critically relevant Nordic texts of Prester John's letter, a legendary fiction from ca. 1165: T (Danish, in Thott 585 8vo, ca. 1500), G (Danish, printed by Gotfred of Ghemen 1510), and U (Swedish, in Uppsala C 213, probably 1458). Karker argued convincingly that two translations from Latin were represented: one by T and another by G and U. At first, this article considers whether Old Swedish *sömare*/Old Danish *sømere*, a word of some significance for the interpretation of the textual relations, is only attested in the sense of 'packhorse', as regretted by Karker, or might also signify a person, 'carrier' or the like, which is closer to the Latin. Secondly, the article calls attention to a paragraph with almost identical contents at the end of each text. The paragraph is not discussed by Karker although it would seem to threaten his theory of two independent translations as far as it has no equivalent either in text or apparatus of the standard Latin edition (Zarncke 1879). An examination of Zarncke's description of 96 manuscripts known to him reveals, however, that a Latin parallel to the paragraph is found in Oxford, Bibl. Oriensis, II (late 12<sup>th</sup> century), rendering it likely that this agreement between the texts is due to their Latin exemplars rather than a shared Nordic ancestor. Finally, it is suggested that perhaps Latin variants not reported in Zarncke's Lachmann-like edition might also eliminate some minor barbs against Karker's interpretation.

**Keywords:** Prester John, *Jon Præst*, *Joan präst av Indialand*, *sømere*, *sömare*, textual criticism, method of scholarly editing, Friedrich Zarncke.

DOI: <https://doi.org/10.63420/anf.v132i.27758>

natur til folkets sæder og hans egne ufatteligt kostbart udstyrede omgivelser. Han får også undervejs fortalt om sin krigsførelse, der foregår under korsets tegn, ligesom korsfarernes i modtagerens del af verden. Her verserede netop da rygter om en kristen forbundsfælle omme bag det muslimske bælte i Nærøsten, hvor krigslykken var de kristne imod. Rygterne havde intet på sig, bortset fra at der stadig levede oldkirkelige menigheder af nestoriansk retning i Indien, eller i al fald i Asien. Trods brevskriverens udtrykte ønske om at besøge den hellige grav "cum maximo exercitu" 'med en meget stor hær' (Karker 1978, s. 13a, venstre spalte, § 11) kom der da heller ingen hjælp østfra til de slagne korsfarere.

Presbyterbrevet er nok ren fiktion, men en stærkt underholdende sådan, og i afskrift eller oversættelse gik det straks sin sejrsgang over Europa. Det må være nået til Norden senest i 1200-tallet eftersom der hentydes til det – med mistanke om at det er opspind – i det norske fyrstespejl Konungs skuggsjá fra midten af århundredet (jf. Karker 1978, s. 6 m. henvisn.). Om hentydningen her gælder den latinske tekst eller en vestnordisk oversættelse, er uvist. Det sidste forekommer ud fra omtalen sandsynligt; men presbyterbrevet findes ikke overleveret på vestnordisk, kun på østnordisk og først fra noget senere tid.

De tre tekster Karker har udgivet, udgør så vidt vides hele den tekstkritisk relevante overlevering af brevet i nordisk sprogform. De er opstillet parallelt i udgaven sammen med den latinske kildetekst i nærmeste sammenlignelige redaktion, B-redaktionen, der er let modificeret til lejligheden. To af teksterne, begge gammeldanske, samt et nyttigt rids over deres kulturhistoriske baggrund er gjort tilgængelige af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab på websitet *Tekster fra Danmarks middelalder og renaissance 1100–1550 – på dansk og latin*.

Ifølge Karker repræsenterer de tre tekster to oversættelser fra hver sit latinske forlæg.

Til den ene oversættelse findes kun et gammeldansk tekstvidne i Jyske Lov-håndskriftet Thott 585 8vo (dateret til ca. 1500). Presbyterbrevet er håndskriftets sidste og eneste ikke-juridiske tekst (fol. 221r–234r). Brevets sprogform synes at pege mod et skånsk eller svensk forlæg (Karker 1978, s. 8).

Til den anden oversættelse findes dels et gammeldansk tekstvidne i form af et selvstændigt tryk fra Gotfred af Ghemens værksted 1510, dels et fornsvensk vidne i Uppsala-håndskriftet C 213 (fol. 192r–194r). Håndskriftets indhold er mest "Gedichte. Schriften zur Buße und zum kanonischen Recht" (Andersson-Schmitt & Hedlund 1990, s. 38) og mest på latin, men med en lille svensk restafdeling til sidst; den traditio-

nelle datering til ca. 1450 kan man sandsynligvis erstatte af den præcise til 1458 (Andersson-Schmitt & Hedlund 1990, s. 38–42).<sup>1</sup> Ghemen- og C 213-vidnerne antages uafhængigt af hinanden at udgå fra en fælles original, formentlig svensk (Karker 1978, s. 8). Herfra og muligvis via C 213 udgår også et eftermiddelalderligt svensk tekstvidne der er overleveret i Stockholm-håndskriftet D 27 (på hvilke sider er ikke oplyst); det beskrives som "Samlingsband m. bl.a. Linköpings biskopskrönika" og dateres til ca. 1550–1600 (Åström 2003, s. 129, jf. Karker 1978, s. 7). Om D 27's plads i overleveringen udtaler Karker sig ikke direkte; men han har utvivlsomt anset dette vidne for tekstkritisk irrelevant, at dømme ud fra arten af de varianter til C 213 som han meddeler fra D 27, og som skulle være alle vigtigere, modsat den enkeltstående som Klemming i 1887–1889 (s. 350) udstyrede sin i øvrigt ikke helt fejlfrie udgave af C 213-teksten med (jf. Karker 1978, s. 7, 25–33, pass.). Det drejer sig i hovedsagen om sproglige moderniseringer, tekstlige udskridninger og banale skriverkorrektioner. Hermed stemmer dommen i *Kulturbistorisk Leksikon*'s artikel "Joan präst av Indialand": "D 27 ger inga självständiga bidrag till textförståelsen" (Edsman, Ronge & Toldberg 1962, sp. 584; jf. også Toldberg 1961, s. 246 note 2).

Mens Ghemen- og C 213-teksterne havde været kendt længe og udgivet tidligere, Ghemen endda fire gange, var Thott-teksten først hentet frem fra mørket af Helge Toldberg små 20 år forud for Karkers udgave. Toldberg udgav ikke selv Thott-teksten og mente i modsætning til Karker at den blot var endnu et vidne til den oversættelse som forelå i Ghemen-trykket og C 213, om end med tydeligt afvigende præg. Han baserede sin tolkning på enkelte svage indicier foruden en formodet fælles forvanskning som han kaldte det uomstødelige bevis (jf. Toldberg 1961, s. 249–251). Det lykkedes dog Karker at omstøde det da han dokumenterede at en abbreviatur i Thott-teksten som Toldberg regnede for nasalstreg, rettelig skulle læses som *re*-forkortelse (Karker 1978, s. 29,

---

<sup>1</sup> Den præcise datering gælder hovedhånden, hvis ejermand ikke alene navngiver sig i håndskriftet (Petrus Sunonis Dullo), men også oplyser tid (1458) og sted (Västerås) for nedskrivningen. Det fremgår ikke eksplicit af katalogartiklen (Andersson-Schmitt & Hedlund 1990, s. 38–42) at Jon Præst-teksten er indført af Petrus Sunonis Dullo; men ud fra oplysningen i artiklens indledning (s. 38) om at de fornsvenske tekster sidst i håndskriftet kun delvis er af hovedhånden, og ud fra den manglende angivelse af Jon Præst-teksten (og den næstfølgende og sidste tekst i håndskriftet, teksten om de tolv gyldne fredage) som en sådan anden hånds indførsel, modsat den udtrykkelige tilskrivning af de to forudgående fornsvenske tekster til anden hånd (s. 41), må man snarest slutte at Jon Præst-teksten (og teksten om de tolv gyldne fredage) skyldes hovedhånden. Det er i al fald den konklusion som katalogens generelt høje præcisionsniveau lægger op til.

med henvisning til indersiden af bogens forperm, hvor det relevante opslag er faksimileret). På den måde blev ”sømen”, der var uden dækning i latinen, og som Toldberg kun med et vist sproghistorisk besvær kunne tyde som pluralis af glda. \**sjoman* ’sømand’ (jf. Toldberg 1961, s. 237), til ”sømere”, dvs. lige præcis den glose Toldberg mente havde været offer for forvanskningen. I gammeldansk er *sømere* i øvrigt kun overleveret i den fra svensk oversatte ridderroman Hertug Frederik af Normandi ifølge *Gammeldansk Seddelsamling*, hvorimod fornsvensk har en lille håndfuld belæg på ordet (jf. Söderwall 1884–1918, bd. 2, s. 606, Söderwall m.fl. 1925–1973, bd. 2, s. 866). Både Toldberg og Karker kendte det kun (sikkert) dokumenteret i betydningen ’pakhest’, som de begge fandt acceptabel i Thott-konteksten. Den handler om præstekongens krigshær, hvis antal kongen opgør til ”MM ridhendhe, oc MM fodgangere, for wdhen the sømere ther mz fylgæ” ’2000 ridende og 2000 fodgængere foruden de sømere som følger med’ (Karker 1978, s. 17a, højre spalte, slutningen af § 20).

I den tilsvarende latinske kontekst, som er noget afkortet i Thott-oversættelsen, tales der imidlertid nok så tydeligt om mennesker, ikke heste, idet kongen oplyser at hans hær består af 10.000 ryttere og 100.000 fodfolk ”exceptis aliis, qui sarcinis (et curribus et inducendis victualibus exercitus) deputati sunt” (Karker 1978, s. 17a, venstre spalte, slutningen af § 47). At der sigtes til personer, fremgår dels af sidestillingen af rytteriet og fodfolket med ”de andre”, der ganske vist udgør en undtagelse (*exceptis aliis* ’bortset fra de andre’), dels fremgår det af brugen af verbet *deputo*, som i den mest nærliggende betydning: ’tildele, give ansvar for noget’ e.l. snarest må have personangivende indirekte objekt (jf. Lewis & Short ’destine, allot’ s.v. *deputo*). Karker oversætter passagen med ordene ’bortset fra andet personel, som har ansvaret for hærens bagage (vognpark og levnedsmiddeltransport)’ (1978, s. 28). Meget forståeligt overvejer han derfor også om *sømere* kunne være en personbetegnelse, ligesom det latinske ord det er indlånt fra, kan være personbetegnende i substantivfunktion (*sagmarius*, sb. og adj.). Han foreslår betydningen ’trænsoldater’, dvs. soldater af forsyningstropperne i en hær. Overvejelserne munder dog ud i den forbeholdne konklusion at ”nogen sikker nordisk parallel [med personbetydning] kendes ikke, også som tilnavn – 1338 *Johannes sømare* Svenskt Diplomatarium IV, s. 589 – kan ordet have sin normale betydning: ’pakhest’ (lat. *sagmarius* (*equus*))” (1978, s. 29).

Til mulig, og stadig kun mulig, støtte for personbetydningen er det vel værd at fremhæve at det latinsk-svenske glossar i Uppsala-håndskriftet C 20 fra ca. 1450–1500 oversætter lat. *gerulus* ’bærer, drager, lastdrager’

med ”bärore ok sömare” ’bærer og \*sømmer’ (jf. Söderwall m.fl. 1925–1973, bd. 2, s. 866) og Christiern Pedersens *Vocabularium ad usum dacorum* fra 1510 tilsvarende med ”drauere” ’drager’ (Bom & Haastrup 1973, s. 72v). Hos Söderwall (loc.cit.) opføres C 20-belægget under *sömare* i betydningen ’pakhest’, hvad det jo på ingen måde dokumenterer. Ud fra glossarets oversættelsespraksis kan *sömare* her lige så godt forstås blot som alment synonym til fornsvensk *bärare* – dermed ligeledes til *draghare* – og omfatter i så fald naturligvis også og ikke mindst personer, jf. at begge ord tillige med gammeldansk *bærere* og *draghere* kun er belagt i personbetydning ifølge henvisninger/citater i *Fornsvensk lexikalisk databas* resp. *Gammeldansk Seddelsamling*.

Bortfalder Toldbergs uomstødelige bevis for de tre teksters fælles østnordiske udspring med Karkers læsning *sømere*, trænger et andet muligt vidnesbyrd sig til gengæld på. I Karkers klare paragrafopdelte og parallelle opstilling af udgavens fire tekster – den latinske og de østnordiske i rækkefølgen Thott 585 8vo, Ghemen 1510 og Uppsala C 213 – kan det ikke undgå at springe i øjnene at de nordiske tekster hver især ender med en hel paragraf uden modsvarighed i latinen (henholdsvis Thott § 55, Ghemen § 61 og C 213 § 61, Karker 1978, s. 23a–23b). Fuldstændig enslydende er paragraffen ikke i de tre tekster; men indholdet er stort set det samme og i dem alle fordelt på to udsagn nogenlunde efter modellen ’nu har du, Emanuel, hørt om vor magt og vort magtområde ..., og så kan du vel forstå/tro på at ingen konge i verden kan sammenlignes med os/vor rigdom ...’.

Modsat Karker, der ikke har kommenteret slutparagraffens eksistens, nævner Toldberg den som et holdepunkt for at de østnordiske tekster ”bygger på samme særudvikling af den latinske original” (1961, s. 249), dog uden at forklare hvorfor paragraffen snarere skulle stamme fra en hypotetisk latinsk særudvikling end fra den fælles østnordiske original som han ellers fandt uomstødeligt bevist. Ud fra hans præmisser synes kun ét moment at kunne gøre slutparagraffen (§ 55/61) til et tvivlsomt indicium for at de tre tekster har fælles østnordisk udspring, nemlig at ”dens umiskendelige lighed” med en indledende passage ”viser at det ikke har stillet store krav at lave den” (1961, s. 249). Det må vel betyde at Toldberg ikke anser slutningen for nødvendigvis at være en spontan novation, men derimod for en novation der kunne være fremkaldt af en passage tidligere i selve teksten. Som den passage der skulle have kunnet fremkalde slutparagraffen i den antagne latinske særudvikling, henviser Toldberg til § 1–2, hvad formentlig beror på forveksling med § 9. For mens den latinske § 9, der modsvarer § 3 i alle tre nordiske tekster,

unægtelig har en vis lighed med de østnordiske slutparagraffer, er det svært at se nogen videre lighed mellem slutparagrafferne og den latinske § 1–2.

Latinens § 9 lyder i den af Karker gengivne tekst efter B-redaktionen som citeret nedenfor. Ordlyden er identisk med hovedteksten i den latinske standardudgave af presbyterbrevet, Friedrich Zarnckes fra 1879, der er den Karker har benyttet. Zarncke anfører ingen nævneværdige varianter fra den øvrige overlevering af de i alt seks redaktioner som han opererer med i udgaven (jf. Karker 1978, s. 13a, venstre spalte, Zarnckes udgavetekst 1879, s. 910, og det tilhørende variantapparat, s. 925):

Si vero vis cognoscere magnitudinem et excellentiam nostræ celsitudinis et in quibus terris dominetur potentia nostra, intellige et sine dubitatione crede, quia ego, presbyter Iohannes, dominus sum dominantium et præcello in omnibus divitiis, quæ sub cælo sunt, virtute et potentia omnes reges universæ terræ. Septuaginta duo reges nobis tributarii sunt.

’hvis virkelig du vil vide besked om vor ophøjetheds storhed og udmærkethed og i hvilke lande vor magt hersker, (så) indse og tro uden tvivl at jeg, Johannes præst, er herskernes herre og overgår alle konger på hele jorden med hensyn til al rigdom som er under solen, fortræffelighed og magt. Tooghalvfjerds konger er os skatskyldige’

Svarende hertil har de tre østnordiske tekster i § 3 den ordlyd som er citeret (efter Karker 1978) i venstre spalte af den følgende tekstsammstilling. Paragraffen skæmmes desværre overalt af større eller mindre forvanskninger. Da forvanskningerne ikke skønnes at have betydning for det videre ræsonnement, er de forvanskede passager erstattet med ellipsemarkering i oversættelsen (der her som andetsteds støtter sig til Karkers kommentar 1978, s. 25–33); forvanskede enkeltord er derimod rettet (markeret med \*). Ord med mere end én betydning eller betydningsnuance er oversat efter bedste skøn – for så vidt som skøn er muligt – og i fuld bevidsthed om at andre læsere med lige så god ret kunne skønne anderledes. Dette vil næppe heller betyde nogen afgørende forskel for ræsonnementet.

I højre spalte citeres slutparagrafferne (§ 55/61) i de tre østnordiske tekster (efter Karker 1978) som grundlag for en vurdering af om de kunne tænkes hver især at være fremkaldt alene af de respektive versioner af § 3.

|                  | § 3<br>(Karker 1978, s. 13a-b)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | § 55/61<br>(Karker 1978, s. 23a-b)                                                                                                                                                                                                                                 |
|------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Thott<br>585 8vo | at tw wilde widhe, aff the wnderligæ ting<br>i wore landæ ere, fforti wil wor nadhe<br>lade teck først, oc widæ wort herskaff<br>ere, Och i hwilke landhæ wort konnin-<br>ghædom er, Aktæ och tro for wdhen twyl,<br>Ath wy presth iohannes ære herræ ower<br>alle ywrderiges herrær, Och koningh of-<br>fuer allæ koningher meth rigdom och<br>dygd och ere, Tho koningher oc siw-<br>sindhe tiwge ære oss allæ skat skyl-<br>dugæ, | Herre emanuel nw haf-<br>fuer tw hørt, hwore my-<br>get wort wold er, oc her-<br>redom, oc hwat land oss<br>er skat skyldugh, och<br>hwat men oss tiene, och<br>her matt tw wel for-<br>standæ, ath enghen ko-<br>ningh lygnes oss i ald<br>werdhen, &c            |
|                  | 'at du ville vide om de underfulde ting<br>der er i vore lande, derfor vil vor nåde<br>lade dig først [...] vort magtområde [...]²<br>og i hvilke lande vort kongedømme er.<br>Betænk og tro foruden tvivl at vi, Johan-<br>nes præst, er herre over alle jorderiges<br>herrer og konge over alle konger med<br>hensyn til rigdom og fortræffelighed og<br>ære. Tooghalvfjerds konger er os alle<br>skatskyldige'                    | 'herre Emanuel, nu har<br>du hørt hvor stor vor<br>magt er og vort herre-<br>dømme, og hvilke lande<br>der er os skatskyldige,<br>og hvilke mænd der tje-<br>ner os, og her kan du vel<br>forstå at ingen konge i<br>hele verden kan sam-<br>menlignes med os, &c' |
| Ghemen<br>1510   | oc wiltw wide the wnder som i wore lan-<br>de ære och the wille wij thee tegh wore<br>herredom oc wort herskaff och i hwilke<br>land wore koninghe ære at the thz oc tro<br>for vdhen iæff At wij Ion presth ær herre<br>offuer alle iorderigis herre mz gutz trøst<br>Ieg kennes oc at ieg ær koningen offuer<br>alle iorderigis koningher mz righdom oc<br>mz dydh och ære Too oc lxx. koninghen<br>ære oss alle skath skylighe    | Nw haffuer thw emannel<br>romske keyser hørt wore<br>mact oc rijgdom oc<br>hærskop alt samen Oc<br>trooer thet at engen<br>lighnes oss mz righdom<br>dydh oc ære Forthi at<br>gudh haffuer giffueth oss<br>then nadhe Amen.                                        |
|                  | 'og du vil vide om de vidundere som er i<br>vore lande, og derfor vil vi vise dig vort                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 'nu har du, romerske<br>kejser Emanuel, hørt om                                                                                                                                                                                                                    |

<sup>2</sup> Ifølge en hjælpsom anonym gransker (der takkes meget) kunne forvirringen i denne passage måske skyldes haplografi forårsaget af to enslydende ord svarende til nyda. *vide* vb. 'vide' og nyda. *vide* adv. 'vide, vidtstrakt' i hinandens nærhed (evt. ved linjeskifte), og meningen kunne være noget i retning af 'derfor vil vor nåde først lade dig vide hvor [...] og vidt vort magtområde er'.

herredømme og magtområde og i hvilke lande vore konger [\*kongedømmer?] er [...] og tro<sup>3</sup> foruden tvivl at vi, Jon præst, er herre over alle jorderiges herrer med Guds hjælp. Jeg vedkender mig [dvs. bekræfter] også at jeg er kongen over alle jorderiges konger med hensyn til rigdom og med hensyn til fortræffelighed og ære. Tooghalvfjerds konger er os alle skat-skyldige'

vor magt og vor rigdom og vort magtområde, det alt sammen, og tro det at ingen kan sammenlignes med os med hensyn til rigdom, fortræffelighed og ære fordi Gud har givet os den nåde. Amen'

Uppsala  
C 213 och thw och thw wilth wetha the vndher i vaara lande ærw och thy villiom vi tik kungöra wan herredom och warth herskaph och i huilkom lundom war koninghe dôme ærw Actha och troo for vthen jæff ath vi ioan presth ærom herre offwer alla iorderikis herra mz gudz trøsth Wi kænnomss och thz ath wi ærom koningh offuer alla iorderikis koninga mz rikedom dygdh och æro Twe koningha och siwtighe ære oss skath skylloghe

Nw haffuer thw emanuel hørth wan rikedom och dygdh og æro och warth herskaph Acta och tro thz ath ingen liknas oss i rykedom i iorderike mz rykedom dygdh och æro thy gudh haffwer oss thz giffwit

'og du [...] vil vide om de vidundere der er i vore lande, og derfor vil vi kundgøre dig vort herredømme og vort magtområde og i hvilke \*lande vore kongedømmer er. Betænk og tro foruden tvivl at vi, Jon præst, er herre over alle jordriges herrer med Guds hjælp. Vi vedkender os [dvs. bekræfter] også det at vi er konge over alle jorderiges konger med hensyn til rigdom, fortræffelighed og ære. Tooghalvfjerds konger er os skatskyldige'

'nu har du, Emanuel, hørt om vor rigdom og fortræffelighed og ære og vort magtområde. Betænk og tro det at ingen kan sammenlignes med os i rigdom i jorderige med hensyn til rigdom, fortræffelighed og ære; for Gud har givet os det'

<sup>3</sup> Den løsning der bedst forklarer kludderet her, er nok at antage at "at the" i l. 4 er opstået ved fejllæsning/misforståelse af den tostavede imperativ 2. pers. sg. *akte* af glda. *akte* vb. 'agte, betænke' m.m. (1. svage klasse), blot i stedet for med *k* skrevet med *c*, der er notorisk let forveksleligt med *t* i middelalderlig skrift og typografi. Et "acte", "achte" eller "acthe" ville være en præcis dansk modsvarighed på rette plads til "Ahta" i C 213-teksten. I betragtning af hvor labil ordafstanden er i middelalderlige håndskrifter (såvel som tryk), er det heller ikke uforklarligt at ét ord det ene sted kan være blevet til to det andet sted. Jf. også Toldberg 1961, s. 233, om vidnesbyrdene om sætterens begrænsede kundskaber i dansk.



Tekstsammenstillingen dokumenterer at de to udsagn i hver af de tre slutparagraffer i højre spalte tydeligt, også på verbalt niveau, korresponderer med hver sin hoveddel af de tre indledningsparagraffer i venstre spalte, én del der henviser til det spørgsmål fra kejseren om rækkevidden af præstekongens herredømme som har foranlediget brevet, og én del der formaner ham til at tro på sandheden af det utrolige svar. Lige så tydeligt er det dog at de tre slutparagraffer er fælles om et par træk som ikke uden videre kan være fremkaldt af § 3. Deres temmelig enslydende henvendelse til kejseren med navns nævnelse ('nu har du, Emanuel, hørt ...') og især deres fælles omtale af præstekongens usammenlignelighed ('ingen (konge) (i verden) kan sammenlignes med os/vor rigdom ...') i stedet for § 3's ord om præstekongen som herre over alle jorderiges herrer og konge over alle (jorderiges) konger gør det svært at tro at der ingen direkte forbindelse er imellem dem. Ved nærmere betragtning ligner slutparagrafferne altså en novation der nok kunne tale for et fælles østnordisk udspring.

Dette resultat stemmer ikke godt med Karkers velbegrundede opdeling af den østnordiske overlevering i to forskellige oversættelser. Karker har set at Thott-teksten på et springende punkt svarer til B-redaktionen af den latinske tekst, hvorimod Ghemen/C 213 deler en signifikant novation med den latinske C-redaktion, der er en interpoleret fortsættelse af B. Heraf må han nødvendigvis konkludere at oversættelsen i Ghemen/C 213 ikke kan have haft samme latinske forlæg som oversættelsen i Thott 585 8vo (Karker 1978, s. 7; jf. Toldberg 1961, s. 240, der har gjort samme iagttagelse som Karker uden at drage samme konklusion). At Thott og Ghemen/C 213 må gå tilbage til hver sin latinoversættelse, støttes også af en detalje som teksternes forskellige gengivelse af ordene "causa procreandorum filiorum" 'for at avle børn' i § 64. Thott oversætter til hvad man kunne forvente: "fforti ath wi wille afflæ børn" 'fordi vi vil avle børn'. Ghemen/C 213 gengiver derimod ordene mere eller mindre forkvaklet med henholdsvis "ath fødhe scal aff oss blomstheræ" 'at føde skal af os blomster' (?) og "ath fødhas skal off oss fructh och blomstras" 'at der skal fødes frugt af os og blomstre' (?) (Karker 1978, s. 19a–b). Ifølge Karker synes man snarest at skulle vejen om ad latinen for at finde en forklaring på denne mærkværdighed. Hans palæografisk meget plausiblen forslag er at "filiorum" (gen. af *filii* 'børn', til *filius* 'søn') i et forlæg – vel i abbrevieret form – er blevet forvansket til eller forvekslet med "florum" (gen. pl. af *flos* 'blomst') (1978, s. 30).

Vil man prøve at løse det paradoks at ligheden mellem de tre særnordiske slutparagraffer på den ene side dårligt kan være tilfældig, og at de tre

nordiske Jon Præst-tekster på den anden side må repræsentere to forskellige oversættelser fra latin, er det værd at vende tilbage til Toldberg, og til ophavsmanden til den latinske standardudgave, den tyske filolog og germanist Friedrich Zarncke (1825–1891).

Når Toldberg (1961, s. 249) med slutparagrafferne som vigtigt holdpunkt tør ”fastslå, at de [dvs. de tre nordiske tekster] i hvert fald bygger på samme særudvikling af den latinske original”, bevæger han sig trods ordvalget på hypotetisk grund. Han har heller ikke kunnet regne med at nå frem til mere end en hypotese ud fra sit kendskab til den latinske tekstoverlevering. Det var ligesom Karkers primært baseret på Zarnckes udgave, der indgår som kapitel 2: ”Der Brief des Priesters Johannes an den byzantinischen Kaiser Emanuel” i den omfattende afhandling ”Der Priester Johannes, erste Abhandlung” fra 1879. Zarncke var elev af den tyske nationalfilolog og klassiske filolog Karl Lachmann (1793–1851), selve navnefaderen til den videnskabelige tekstkritik, som også er kendt under navn af genealogisk eller stemmatisk tekstkritik (jf. Sievers 1898, s. 701). I overensstemmelse med læremesterens metode gik Zarnckes bestræbelse i udgaven i retning af at fastsætte ordlyden af de forskellige redaktioners arketyper ud fra en gruppering af tekstvidnematerialet efter fælles fejl (novationer). Bestræbelsen gik derimod udtrykkelig ikke i retning af at meddele varianter for deres egen skyld selv om Zarncke tydeligvis havde øje for deres nytte til visse formål: ”Die Angabe solcher [dvs. ”kleine, nur variantenartige Aenderungen”] wird man vielleicht vermissen, wenn es sich um die Art der Anlehnung abgeleiteter Stücke, wie Uebersetzungen u. ä., handelt. Aber auch dieser Umstand konnte mich zur endlosen Anschwellung des Variantenapparates nicht bestimmen” (Zarncke 1879, s. 876).

Det var lykkedes Zarncke at registrere i alt 96 vidner til den latinske tekst, uden at han nærde nogen illusion om at de udgjorde den totale overlevering; han opfordrede derfor også kolleger i alle lande til at publicere oplysninger om eventuelle nye fund (jf. Zarncke 1879, s. 906). Vidnerne lå spredt over det meste af Europa – Belgien, England, Frankrig, Italien, Polen, Schweiz, Spanien, Tjekkiet, Tyskland og Østrig (opregnet efter nuværende statsgrænser) – og det var i virkeligheden kun et fåtal Zarncke kendte af selvsyn. Resten havde venlige lokale bibliotekarer o.l. forsynet ham med kollationer – i sjældnere tilfælde dog hele afskrifter – af (jf. Zarncke 1879, s. 877–906, pass.). Udgavens tekst og variantapparat må altså repræsentere Zarnckes sammenstøbning af den del af det indsamlede materiale han fandt relevant for tekstetableringen. Hvad han i øvrigt mente at måtte oplyse om materialet, viderebragte han samvittig-

hedsfuldt i udgavens indledende håndskriftoversigt: først og fremmest hvor håndskrifterne var opbevaret, hvordan de var dateret, hvem der havde foretaget kollationer og afskrifter af dem, og hvilken præcis ordlyd tekstvidnernes eventuelle overskrifter og afslutninger havde – to tekstdele som Zarncke må have regnet for håndskrift-/skriverspecifikke og derfor ikke har inddraget i selve udgaven.

Ved et heldigt tilfælde gør Zarnckes paratekstuelle oversigt det muligt at underbygge Toldbergs hypotese om den latinske særudvikling med et eksempel fra overleveringen. For et enkelt håndskrift af B-redaktionen fra sidst i 1100-tallet, Oxford, Bibl. Coll. Oriensis, II, har ifølge oversigten en slutning af omtrent samme indhold som slutningen i de østnordiske tekster (Zarncke 1879, s. 884). Oxford-håndskriftets slutning lyder således (fol. 184 f.):

Habes igitur, domine Emanuel, quanta sit dignitas et gratia et potentia nostra, quae regna sint subiecta nobis, qui serviant nobis: quae, si vales, cum ceterorum regum divitiis compara

'her har du altså, herre Emanuel, (fået underretning om) hvor stor vor værdighed og yndest og magt er, hvilke riger der er underkastet os, hvem der tjener os: sammenlign dem, hvis det står i din magt, med andre kongers rigdomme'

Slægtninge eller varianter af denne latinske B-redaktionsslutning kan meget vel tænkes at have været udbredt i latinen og være indgået i forlæggen for begge de østnordiske oversættelser, tilpasset hver deres formulering af den latinske § 9.

Man må forestille sig at en række andre og mindre iøjnefaldende træk som østnordiskversionerne har fælles imod Zarnckes tekst, på samme måde vil kunne genfindes inden for den latinske overlevering. Til de mulige herhenhørende eksempler som Toldberg nævner (1961, s. 249), er det nærliggende dels at føje begyndelsen af den ovenfor citerede § 3, hvor præstekongen uden modsvarighed i den latinske § 9 taler om kejserens interesse i de underfulde ting/vidundere i kongens lande, dels kongens brug af pluralis majestatis i § 3 i oversættelserne over for 1. person sg. i § 9 i latinen ("ego, presbiter Iohannes, dominus sum" over for "wy presth iohannes ære herræ"/"wij Ion presth ær herre"/"vi ioan presth ærom herre"). I betragtning af at kongen kun tre steder i Zarnckes udgavetekst, § 3, 9 og 10, taler i 1. person sg. og ellers fra § 2 og frem i 1. person pl. (jf. notitsen i Zarnckes variantapparat 1879, s. 925), forekommer det sandsynligt at der allerede i latinoverleveringen er blevet udlignet til fordel for pl.-formen.

Med en latinudgave der gav plads for sekundære varianter, ville man have et redskab til at afgøre om det måtte blive ved disse formodninger om latinske særudviklinger, når det gjaldt de tilsyneladende modhager mod Karkers tekstudredning, eller om de formodede særudviklinger skulle vise sig faktisk at findes, sådan som det ser ud til at være tilfældet med slutparagrafferne.

Det er derfor meget at ønske at Zarnckes typisk klassisk-filologiske udgave fra 1879, der blev genoptrykt så sent som i 2010, får selskab af en udgave af den nordisk-filologiske type, hvor netop "die kleine, nur variantenartige Aenderungen" kommer frem i lyset. Fra en berømt konfrontation i København i 1965 mellem lokale repræsentanter for hævdevunden klassisk-filologisk og do. nordisk-filologisk editionspraksis refereres den nordiske filolog Stefán Karlsson (1928–2006) for en meget præcis formulering af behovet for nordisk-filologiske udgaver også af latinske tekster: "Nordiske filologer, som arbejder med middelalderlige oversættelser, vil være mere interesserede i den sekundære tekstform, der har været forlæg for oversættelsen, end i en "originaltekst", men lades på dette punkt ofte i stikken af den klassiske filologis udgiverteknik" (1968, s. 9). Det vidner om Zarnckes format som filolog at han i det mindste havde indset dette behov. Han havde utvivlsomt også ret i at en opfyldelse ville medføre et variantapparat der gik over alle bredder, idet presbyterbrevet synes at tilhøre en genre der udmærker sig ved såkaldt dynamisk eller livlig overlevering, modsat den statiske som er karakteristisk for ærværdige tekster fra den klassiske oldtid. I en digital tidsalder kunne man dog tænke sig at der fandtes en smidig løsning på dette problem.

## Referencer

- Andersson-Schmitt, M. & M. Hedlund (1990): *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung 3. Handschriften C 201–300*, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Bom, I. & N. Haastrup (udg.) (1973): *Christiern Pedersen: Vocabularium ad usum dacorum ordine litterario cum eorum vulgari interpretatione* (Paris 1510), Akademisk Forlag, København.
- Edsman, C.-M., H.H. Ronge & H. Toldberg (1962): "Joan präst av Indialand". J. Danstrup, G. Rona & A. Karker (red.), *Kulturbistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*, bd. 7, Rosenkilde og Bagger, København, sp. 583–587.
- Fornsvensk lexikalisk databas* <https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>
- Gammeldansk Seddelsamling* <http://gammeldanskseddelsamling.dk/>

- Karker, A. (udg.) (1978): *Jon Præst. Presbyter Johannes' Brev til Emanuel Komnenos synoptisk udgivet på latin, dansk og svensk med indledning og kommentar*, Det danske Sprog- og Litteraturselskab / C.A. Reitzel, København.
- Klemming, G.E. (udg.) (1887–1889): *Prosadikter från Sveriges medeltid*, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 28, P. A. Norstedt & söner, Stockholm.
- Lewis, Ch.T. & Ch. Short (1975): *A Latin dictionary, founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary*, Oxford.
- Sievers, Eduard (1898): "Zarncke, Friedrich". Königliche Akademie der Wissenschaften, Historische Commission (udg.), *Allgemeine Deutsche Biographie*, bd. 44, Duncker & Humblot, Leipzig, s. 700–706.
- Stefán Karlsson (1968): [diskussionsindlæg efter Jørgen Raasteds foredrag "Udgiverkunstens teori og praksis"], *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning for 1965–1966*, s. 9.
- Söderwall, K.F. (1884–1918): *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, bd. 1–2, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 27, Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget, Lund.
- Söderwall, K.F., W. Åkerlund & K.G. Ljunggren (1925–1973): *Ordbok över svenska medeltidsspråket. Supplement*, bd. 1–2, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 54, Berlingska Boktryckeriet, Lund.
- Tekster fra Danmarks middelalder og renæssance 1100–1550 – på dansk og latin*  
<http://middelaldertekster.dk>
- Toldberg, H. (1961): "Traditionen om Presbyter Johannes i Norden". *Arkiv för nordisk filologi* 76, s. 231–257.
- Zarncke, F. (1879): "Der Priester Johannes, erste Abhandlung". *Abhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften* 17, s. 827–1030.
- Åström, Patrik (2003): *Register till Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1844–2000. Utgivna skrifter och däri använda handskrifter*, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 4. Bibliografiska skrifter 5, Svenska fornskriftsällskapet, Lund.

